

ВІДГУК

офіційного опонента
доктора юридичних наук, професора Токарської Антоніни Семенівни
на дисертацію Сировацького Валерія Івановича на тему:
«Філософсько-правовий контент державного примусу у темпорально-просторовому дискурсі», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми дисертаційної роботи. Виконане дисертаційне дослідження Валерія Івановича Сировацького на тему «Філософсько-правовий контент державного примусу у темпорально-просторовому дискурсі» має значення і для розвитку й удосконалення правової доктрини нашої держави, для подальшого розвитку сучасної філософії права, так і для удосконалення практичних вимірів сучасних реформ в Україні відповідно до міжнародних стандартів, що стосується державного примусу в рамках філософсько-правового дискурсу.

Загалом термін «примус» містить дві складові, що, в принципі, одночасно становлять його природу: 1) низка технік/засобів, що їх держава використовує для змушування громадян до відповідної поведінки (звісно ж до правослухняної); 2) причина/причини того, що той чи інший громадянин виконує, чи не виконує. Більшою мірою, примус має декілька притаманних наслідків, з поміж них варто виокремити – обмеження свободи як порушення права. Хоча жодне суспільство не встояло б поза застосуванням окремих примусів, що уможливають утримання від заподіяння шкоди іншим, і, є незамінним засобом виховання. Окрім того, суверенітет держави нерідко асоціюється із її спроможністю застосовувати примус на своїй території тощо.

У такому контексті, двовимірність примусу – користь і руйнівність, одвічно перебуває в епіцентрі наукових досліджень, і правових наук, і філософських, і політичних, і інших галузевих наук. Але ж, справедливості ради, необхідно констатувати, що, все ж таки, донедавна наукові пошуки щодо вивчення суті державного примусу зводилися до примітивізму, не заглиблюючись в онтологічну природу цього філософсько-правового феномену.

Подекуди примус трактується у його широкому смислі, скажімо, як соціальний тиск – у випадку задоволення очікувань батьків чи однолітків, як маніпулятивний (відтак – обмежувальний) вплив виховання, реклами чи ще інший загалом – у випадку змушеної участі в чомусь, до чого зобов'язує держава тощо. В окремих випадках примус аргументується і як концепція, що за своєю суттю містить будь-яке міжособистісне порушення прав людини й громадянина. Ще один із варіантів трактування примусу полягає у виключенні з його природи суспільного несхвалення, емоційну маніпуляцію і абсолютне заперечення та ще багато дискусійних варіантів суперечки навколо природи державного примусу.

У такому контексті актуальним і на часі є дисертаційне дослідження Валерія Сировацького, що акумулює авторське трактування державного примусу в філософсько-правовому дискурсі.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота здійснювалася відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затверджених Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., у межах науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права «Теоретико-історичні проблеми розвитку держави і права» на 2017–2023 рр. (номер державної реєстрації 0117U000103), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 рр. (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017–2026 рр. (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх новизни та достовірності.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційної роботи є достатнім.

Завдання дисертаційного дослідження були вирішені Сировацьким Валерієм Івановичем у відповідних розділах і підрозділах, що дозволяє зробити висновок про досягнення докторантом поставленої мети, що полягає у філософсько-правовій концептуалізації державного примусу в межах темпорально-просторового дискурсу на основі онтологічних, гносеологічних, аксіологічних, антропологічних та праксеологічних контентів.

Об'єктом дослідження автор визначив сукупність суспільних відносин, що виникають під час реалізації державного примусу.

Предмет дослідження Сировацький В. І. визначив філософсько-правовий контент державного примусу в темпорально-просторовому дискурсі.

Обрані об'єкт та предмет дисертаційної роботи обумовили підходи дисертанта до визначення наукової новизни одержаних результатів, що полягає у дисертація є першим у вітчизняній науковій літературі комплексним дослідженням, у якому на рівні докторської дисертації концептуалізуються сучасні теоретико-прикладні перспективи темпорально-просторового дискурсу реалізації державного примусу.

Заслуговує на увагу положення, щодо формулювання філософсько-правову константу методу переконання, що трактується дисертантом як керований процес впливу на наявні в суб'єкта стимули, метою якого є формування в нього свідомої потреби вчиняти правомірно, відповідно до вимог, прописаних у нормативно-правових актах, та верховенства права. Відтак слушно виокремлено темпоральні та просторові виклики сучасного правового підходу до визначення державного примусу в українських реаліях, що уможливило розроблення рекомендацій щодо їх подолання власне для України, оскільки і українське право, і його суб'єкти – громадяни України, мають певні особливості, викликані ментальністю, історичним минулим та сучасним рівнем життя населення тощо.

На високому фаховому рівні репрезентовано філософсько-правове осмислення ефективності системи заходів державного примусу з урахуванням особливостей публічних галузей права з імперативним та диспозитивним

механізмами правового регулювання та приватних галузей права, як і розглянуто компетенцію та діяльність ООН у контексті системи заходів примусового характеру, тобто системи міжнародного державного примусу на підставі чинного конвенційного права.

Сформульовані в дисертаційній роботі та публікаціях за темою дисертації наукові положення, висновки та рекомендації, спрямовані на вирішення поставленої мети і розв'язання зумовлених нею завдань, у цілому є обґрунтованими та переконливими. Їхній теоретичний фундамент становлять наукові положення і здобутки, отримані як українськими та і міжнародними вченими-представниками різних галузей знань, зокрема правознавства, теорії права, філософії права, адміністративного права, соціальної філософії, політології, логіки, державного управління та ін., перелік публікацій яких наведений у списку використаних джерел. Зауважимо, що дисертант використовує не лише національне законодавство й наукові праці українських авторів, а й зарубіжне законодавство та праці іноземних науковців оригінальною мовою.

Практичне значення дисертаційної роботи Валерія Івановича Сировацького полягає у тому, що сформульовані в ній положення і пропозиції є значним внеском у розвиток філософії права, що поглиблюють знання про застосування державного права в межах його філософсько-правового розуміння.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертаційній роботі висновки та пропозиції впроваджені та можуть бути використаними в науково-дослідній сфері – для подальшого подолання проблемних вимірів темпорально-просторового дискурсу державного примусу; в сфері правотворчості – для удосконалення чинного законодавства України, зокрема що регламентує застосування і реалізацію примусу; в освітньому процесі – під час організації освітньої діяльності та викладання навчальних дисциплін правового циклу, а також для підготовки методичних розробок, навчальних посібників, підручників з дисциплін «Філософія права», «Філософія», «Теорія та історія держави і права»,

«Соціологія права», «Політологія», «Адміністративне право», «Юридична логіка», «Професійна етика юриста» тощо.

До найбільш вагомих наукових положень, що характеризуються новизною або її елементами, слід виокремити такі:

– наведено авторське визначення темпорально-просторових особливостей правової сфери загалом та державного примусу зокрема. Так, темпоральні особливості пропонується розуміти крізь призму оперантного терміна «час», тимчасом як у контексті просторових особливостей такими є «правова система» та «правова сім'я», а також часто вживаний у побуті, дещо узагальнений термін «територія права»;

– визначено чинники, через які темпорально-просторі координати державо- та правотворення впливають на правову освіченість громадян, а саме: моральний, емоційно-психологічний, маніпулятивно-поведінковий, інформаційно-ідеологічний, освітянський, соціально-політичний, соціально-економічний, адміністративно-управлінський;

– виділено концепти, які виражають світоглядну суть державного примусу. Ці концепти, їх знання та використання допоможуть людині сформуванню власну життєву позицію, створити моделі поведінки, які відповідатимуть її особистій системі моральних цінностей та загальним цінностям права;

– здійснено аналіз аксіологічного виміру державного примусу як правового феномену, що дозволило визначити суть легальності та легітимності як ціннісних характеристик державного примусу як політико-правового феномену;

– проаналізовано визначення сутності свободи особистості в умовах державного примусу на основі пізнання співвідношення індивідуально-особистісного та позаособистісного аспектів людської екзистенції. У цьому контексті сформувано тезу про вияв свободи особистості як індивідуального крізь призму колективного, що виступає умовою функціонування інституцій державного примусу як правового явища. Тому можливість досягнення мети

державного примусу як правового процесу розглядається за умови, що особистість сприйматиме його реалізацію як щось належне та необхідне, що стає можливим лише за умов свободи особистості як важливої сутнісної характеристики людської екзистенції як соціальної одиниці та інші.

Оцінка змісту дисертації. Обґрунтованою з наукової точки зору є архітектоніка рецензованої дисертаційної роботи, що нею обумовлена повнота та всебічність розкриття дисертантом предмету наукового дослідження. Відтак дисертаційна робота є логічно обґрунтованою і повною мірою відповідає завданням, об'єкту та предмету дослідження.

Робота складається з анотації, вступу, шести розділів, що містять двадцять один підрозділ, висновків, списку використаних джерел і додатків.

У Розділі 1 дисертаційного дослідження *«Теоретико-методологічне осмислення державного примусу в межах філософсько-правового дискурсу»* дисертант акцентує увагу на доцільності вивчення інтерпретативних підходів до світоглядного розуміння державного примусу як відображення сутності права. Внаслідок такого аналізу, автор обґрунтовує власну тезу, відповідно до якої, – приклади формування інтерпретативних підходів до феномену державного примусу свідчать про наявність широкого поля досліджень актуальних філософсько-правових проблем, вирішення котрих може реально сприяти удосконаленню правової системи України. Більше того, в цьому контексті доцільно вести про переконання як важливу особливість державного примусу, як способу формування засад особистісної поведінки виступає здатність до роз'яснення і доведення як правильності та очевидної необхідності конкретно визначених вчинків, так і констатації неприпустимості певних дій. Специфіка переконання як методу полягає в активному впливі моральних та матеріальних чинників на свідомість та поведінку особи задля формування в неї усвідомлення потреби дотримання правових та інших соціальних норм, закріплених у конкретно сформованому соціальному організмі тощо (с. 47–63). Чітко проведене дисертантом методологічне обґрунтування темпорально-просторової парадигми філософсько-правового контенту державного примусу

дало йому змогу констатувати, що важливим методологічним принципом обґрунтування парадигми філософсько-правового контенту державного примусу виступає принцип структурності, що визначає специфічну, багатофункціональну та багатоаспектну природу феномену державного примусу. Саме крізь призму системності як неодмінного способу виявлення цього філософсько-правового явища можна пізнати й досягнути його суттєві характеристики, проаналізувати процес його імплементації в тіло правової реальності в умовах державотворення на правових засадах (с. 67–78).

Розділ 2 *«Взаємодетермінація антропологічного та темпорально-просторового вимірів державного примусу: державно-суспільна імплементація»* відображає власне бачення дисертантом низки доктринальних проблем трактування державного примусу в межах його антропологічного та темпорально-просторового вимірів, зокрема заслуговує на увагу низка позицій автора, серед яких наступні: а) під час проведення досліджень доцільно використовувати міждисциплінарну компоненту філософського підходу до правового визначення поняття «державний примус». У цьому випадку міждисциплінарну компоненту складають філософія права, юридична психологія, логіка, наука державного управління, соціологія. Суть власне такої міждисциплінарної компоненти філософського підходу до правового визначення державного примусу зводиться до можливості отримання якісно нових знань завдяки використанню не лише предметності (власне контент) цих наук, а й їх методології (с. 74–88); б) поняття «державний примус» без будь-яких перебільшень є людиновимірним, оскільки застосовується людьми (уповноваженими органами, службовими особами) до людей (тих, хто вчинив протиправно, порушивши тим самим права і свободи інших людей) та, як філософсько-правове поняття, ґрунтується на засадах антропоцентризму, гуманізму, загальної рівності, верховенства права (с. 89–105); в) застосування комплексного підходу дає змогу вивчити поняття державного примусу з позицій: 1) впливу на свідомість людини; 2) координації діяльності органів та

осіб, які здійснюють державний примус; 3) врахування й усунення чинників, що заважають ефективній превентивній діяльності у цій сфері (с. 106–121);

У Розділі 3 *«Онтологічна складова темпорально-просторового обґрунтування державного примусу»* дисертант обґрунтовує обґрунтовує онтологію темпорального та просторового вимірів правової сфери, зазначаючи наступні авторські тези: 1) темпорально-просторові особливості правової сфери – це перехресний комплекс категорій-маркерів, таких як час (лінійний, релятивний, квантовий; об'єктивний та суб'єктивний), та правових систем, або їх об'єднань, з відповідними рівнями (локальним, національним та міжнародним), що покликаний вказати на конкретну точку, яку займає конкретна людина у просторово-часовому континуум (с. 126–142); 2) що стосується з'ясування буттєвісного зрізу терміна «державний примус», то ним, на думку докторанта, є здійснюваний компетентними органами та представниками держави на основі та в межах чинного законодавства фізичний, моральний чи психічний вплив на людину, шляхом застосування щодо неї обмежень особистого, матеріального та морального характеру з метою підкорення її волі та поведінки вимогам закону (с. 143–160); 3) що стосується проблематики свободи й гідності людини в контексті державного примусу, то, зіштовхнувшись із заходами державного примусу, перша однозначно зазнає обмеження, яке й виступає темпорально-просторовою характеристикою примусу. Гідність людини не обов'язково страждає від державного примусу. Щобільше, якщо це і трапляється, значить примус здійснений з порушеннями норм природного та позитивного права з боку держави в особі її органів. Гідність людини є межею державного примусу, державний примус – обмеженням гідності (с. 161–177); 4) сучасна система взаємовідносин «людина – суспільство – держава», зокрема й «людина – державний примус», так чи інакше є відкритою та інтерактивною. В умовах прагнення до утвердження й поширення демократії інших варіантів просто не існує (с. 178–193).

Розділ 4 *«Гносеологічна підстава темпорально-просторового обґрунтування державного примусу»* репрезентує низку стрижневих для

гносеологічного підґрунтя філософсько-правового розуміння державного примусу положень, з яких є такі: а) темпорально-просторовий вимір правової реальності – це сукупність складових елементів, які характеризують правову реальність певної держави в умовах чітко окресленої території та конкретного проміжку часу, надаючи їй завершеного системного вигляду (с. 200–214); б) гносеологічна характеристика темпорально-просторових складових державного примусу дає змогу виявити світоглядні концепти державного примусу, з'ясувати його роль у процесах державо- та правотворення, а також визначити ступінь правовиховного та правоосвітнього впливу державного примусу на населення (с. 215–226); в) правова освіченість – це сукупність знань, умінь і навичок людини, яка не є професійним юристом, що допомагає їй виступати повноцінним суб'єктом право- та державотворення шляхом свідомої правомірної поведінки та знання і використання законних правових методів боротьби для досягнення цінностей правової держави і громадянського суспільства (с. 227–243); г) завдяки правильному впливу держави в напрямку правового виховання та правової освіти населення стане можливим зниження рівня застосувань державного примусу; формування у громадян поваги до держави і права; збільшення кількості осіб, які мають чітку громадянську позицію, готові відстоювати її у правовий спосіб (с. 244–257); д) державний примус виступає своєрідним мотивом, який спонукає людину дотримуватися правових норм та допомагає в реалізації правомірної поведінки (с. 258–274).

Розділ 5 «*Філософсько-правова детермінація темпорально-просторових підстав державного примусу*» містить розв'язки проблемних питань, пов'язаних безпосередньо із ціннісним підходом до з'ясування суті державного примусу, а, зокрема, такими є: а) аксіологічна властивість державного примусу як правового феномену виявляється у здатності за допомогою його правових інституцій сприяти формуванню тих суспільних цінностей, котрі якнайкраще сприяють утвердженню того суспільного порядку, який здатний забезпечити належне функціонування наявного суспільного устрою (с. 278–283); б) питання свободи в її правовому вимірі у контексті здійснення державно-правового

примусу стосуються філософсько-правових та світоглядних проблем вибору як морально-етичного та діяльного феномену. Залежність між свободою і відповідальністю особистості прямо пропорційна: що більше свободи надається людині, то більша відповідальність за її використання (с. 284–309); в) наявним є значення аксіологічного розуміння справедливості для здійснення акту державного примусу, що полягає в її тлумаченні одночасно як підстави та мети цього акту. Саме тут і визначається взаємозв'язок справедливості й покарання, що переходить зі суто теоретичного та категоріального у практичний свій вияв. Розглядаючи феномен справедливості як мотиваційної підстави здійснення державного примусу в суспільстві, особливу увагу варто звертати на її соціальний вимір, що визначає такий різновид справедливості, як соціальна справедливість (с. 309–324).

Врешті у завершальному Розділі 6 *«Праксеологічне обґрунтування темпорально-просторового континууму державного примусу»* фахово розкриті праксеологічні висновки філософсько-правового дискурсу про темпорально-просторові особливості сфери державного примусу, з-поміж яких найважливіші такі: 1) поруч зі силовим способом примусу при вчиненні масових заворушень (який є недопустимим щодо акцій громадянської непокори, котрі не мають протизаконних ознак) дедалі частіше прийнято звертатися, все ж таки, до філософії антинасильства, що дає підстави формулювати виключний перелік застосування примусу до громадян, що є найбільш доцільним на тому чи іншому етапі розвитку суспільства (с. 329–348); 2) розглядаючи праксеологічний аспект державного примусу крізь призму його темпорально-просторових особливостей, автор вдався до аналізу галузевих видів публічно-правових відносин: адміністративного, митного, податкового, природоресурсного (разом з екологічним), а також інформаційного права тощо, а, відтак, з'ясував теоретичні особливості складових правовідносин, визначили категорії, які до них належать і які характеризуються темпорально-просторовими показниками (с. 349–363); 3) щоб відповісти на запитання, що таке правовий закон, було здійснено аналіз історіософської генези уявлень про

правовий закон на підставі діалектики природно-правової та позитивно-правової концепцій праворозуміння (с. 364–379); 4) якщо шукати відповідь на питання про те, чи є високий рівень внутрішнього імперативу службового обов'язку представника влади запорукою від свавільного застосування заходів примусу та зловживання владою, то відповідь є позитивною (с. 380–395).

Разом із тим, не вдаючись до глибинної деталізації позитивних характеристик дисертації Валерія Івановича Сировацького, необхідно відзначити, що наукова робота, подана на здобуття наукового ступеня доктора наук, містить низку дискусійних моментів, що потребують додаткового обґрунтування та аналізу докторантом під час проведення публічного захисту дисертаційного дослідження.

І з-поміж них слід виокремити такі:

– у підрозділі 2.2 «Людиновимірність державного примусу (філософсько-правове обґрунтування методу позитивного впливу)» Ви виходите із тези, що «гарантування державою людині її прав вимагає від самої людини виконання певних обов'язків, дотримання вимог законів та інших нормативно-правових актів. Людина, яка вчиняє правомірно, отримує від держави захист, а до того, хто не дотримується закону, держава має виключне право застосовувати примус шляхом обмеження тих чи інших прав» і далі за текстом. Проте розгорнутий подальший дискурс щодо людиновимірності державного примусу, на нашу думку, недостатньою мірою дозволяє визначити суть цього поняття;

– спроба дисертанта проаналізувати онтологію темпорального та просторового вимірів правової сфери у рамках різних правових систем не може бути не відзначеною. Проте, цей аналіз, на нашу думку, є недостатнім, оскільки в ньому не акцентовано на визначенні стратегічних принципів дослідження правової реальності, а, особливо, у стосунку до феномена державного примусу, виклад матеріалу носить більше загальний характер, не наведено прикладів із конкретної правової практики тощо;

– розглядаючи комунікативну підсистему правової реальності, докторант намагається обґрунтувати, що завдяки їй «держава через систему органів та уповноважених законом осіб передає суспільству певну інформацію правового характеру». Проте така аргументація, спрямована на актуалізацію ролі комунікативних аспектів аналізу правових явищ, на нашу думку, не до кінця переконлива;

– у підрозділі 4.4 «Темпорально-просторові координати державотворення і правотворення (вплив на правову освіченість громадян)» системну діяльність держави у сфері державо- та правотворення докторант вважає найефективнішим способом впливу на правову освіченість громадян, але аргументацію, що застосовує, спрямовує лише на аналіз виключно темпорально-просторових координат цих процесів;

– вислів «Державний примус є обов'язковим до виконання усіма членами суспільства», на наше глибоке переконання, сформульовано не зовсім коректно, адже доречніше вести мову про загальнообов'язковість дотримання вимог державно-правового примусу.

Загалом, висловлені зауваження у жодному випадку не ставлять під сумнів отримані наукові результати та повністю можуть бути виправлені в подальших наукових пошуках науковця.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам (повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях; виконання вимог академічної доброчесності). Основні положення дисертаційної роботи в достатньому обсязі висвітлено в наукових статтях і тезах доповідей на науково-практичних конференціях, що за якісними та кількісними показниками відповідають вимогам, що ставляться до таких матеріалів, опублікованих за темою дисертації.

Дисертаційне дослідження є актуальним, завершеним, самостійним та аргументованим, характеризується науковою новизною і має значення не лише для сучасної філософії права зокрема, але й для правотворення і державотворення загалом. У рецензованій роботі не виявлено ознак

академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації та інших порушень, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконаного дисертантом наукового дослідження.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертаційна робота на тему «Філософсько-правовий контент державного примусу у темпорально-просторовому дискурсі» відповідає вимогам пп. 9, 10, 12 і 13 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її автор – Сировацький Валерій Іванович, у тому числі і за результатами публічного захисту, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент:

професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права

Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти

Національного університету

«Львівська політехніка»,

доктор юридичних наук, професор

А. С. Токарська

Підпис професора Токарської А. С. засвідчую

Вчений секретар Національного університету

«Львівська політехніка»

к. т. н., доцент

Р. Б. Брилинський